

СЛАВЯНСКИЕ VS ГЕРМАНСКИЕ КОНЦЕПТЫ

**КОНЦЕПТ НИТКА ЯК АРТЕФАКТ І ПРЕДМЕТНИЙ СИМВОЛ
У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ ТА ПАРЕМІЙНОМУ КОНТЕКСТІ
ПОЛЬСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ**

О.В. Тищенко

*Gdyby chodziło tylko o zwyczajne wyjście z labiryntu,
niepotrzebna byłaby nitka Ariadny, wystarczyłby dobry pies...*
Tadeusz Komendant. Odrzucone przypisy,
Narodowy korpus języka polskiego

Принцип побутоцентризму (коли назви предметів побуту чи інструментарію використовуються на позначення психологічної, інтелектуальної, соціальної діяльності людини) став наскрізним у процесі з'ясування концептуальної організації артефактної сфери в її вторинному «наївно-побутовому призначенні». Він має своє надійне підкріплення у когнітивній ономаціології і фразеології, оскільки думка про те, що глибинна реконструкція архетипних у своїй основі технічних дій і процесів, ритуально-магічної та побутової функції предметів, була ще проголошена як засаднича у процесі пізнання соціальних аспектів матеріальних знаків етнографами А. Байбуріним, В. Топорковим, Б. Токаревим, П. Богатирьовим та ін. На думку російського етнолога А. Байбурина, «разюча єдність різнопланових і різносубстанціональних явищ в архаїчному світосприйнятті дозволяє стверджувати, що архаїчна культура становить цілісну семіотичну систему, кожен складник якої співвіднесений з іншими елементами, всі вони «беруть участь у всеохоплюючій метафорі». Як семіотичні засоби використовуються не тільки мова, міф, ритуал, а й предмети побуту, економічні й соціальні інститути, система спорідненості, житло, їжа, одяг, причому всім цим культурним символам властива спільна структура значень, втілена в ланцюжках таких конфігуративних співвідношень: *предмет побуту – елемент ландшафту – частина тіла – одиниця соціальної структури* [Байбурин 1989, 71].

Предметний код культури, на думку В. Красних, формується як за допомогою уявлень про природні, так і створені людиною об'єкти довкілля, подібно до інших кодів культури він задає певну *систему еталонів*, за якими ми членуємо, структуруємо й оцінюємо світ речей. Дослідниця окреслила шляхи етнокультурного моделювання деяких предметних символів у культурному і семіотичному просторі російської мови, представила мовно-культурний, передусім утилітарний, прагматично-оцінний аспект лексем *нить* і *нитка* в різних контекстуальних оточеннях [Красных 2003, 146–147].

Метою розділу є з'ясування концептуалізації деяких предметних артефактів у лінгвокультурологічному висвітленні, що передбачає опис ключових фразео-семантичних груп одиниць в англійській, польській, українській мовах, пов'язаних із *ниткою*, *вузлом*, *клубком* та ін. (*шпилькою*, *булавкою*, *голкою*) за деякими сучасними когнітивними методиками у сфері теорії фразеології та лінгвокультурології. Її **об'єкт** – це механізми і напрями семантичної динаміки означених предметних символів, групування одиниць образної номінації у відповідні концептосфери матеріальної і духовної культури, що, у свою чергу, дає змогу виявити специфіку міжмовних культурно-семіотичних відповідників, пов'язаних із *ниткою* і суміжними реаліями у профанно-побутовій, ритуально-міфологічній, наївній картинах світу у прив'язці як

до позитивних, так і негативних аспектів людського життя, матеріальних і духовних потреб людини.

Матеріалом для розвідки послужили тлумачні, фразеологічні, ідеографічні та деякі спеціальні словники, зокрема діалектні та термінологічні джерела, а також корпуси мов, публіцистика. Залучено також деякі етнографічні та фольклорні факти.

Як духовний комплекс ткацтво (а цей термін використовується у широкому значенні слова та окреслює повне коло ткацьких робіт – від сівби до луб'яних культур, їх первинної обробки, прядіння ниток, підготовки їх до ткання, власне ткання до зоління готового полотна) у багатьох відношеннях є унікальним явищем традиційно-побутової культури. Це один із найдавніших технологічних процесів, йому властива значна інформативність. Тому як окремих фрагмент народної культури воно може бути одночасно суттєвим джерелом її вивчення та реконструкції. Адже ремісничий, обрядово-міфологічний аспект народного ткацтва, символіка ткацьких дій та реалій містять безмежні ресурси етнокультурного моделювання навколишнього світу – того мікросередовища, в якому жив конкретний індивід [Боряк 1997, 9–10].

Нитка – це один із найсуттєвіших предметних символів матеріальної культури, конструктивний елемент матеріальних артефактів і традиційних ремесел, пов'язаних із тканими виробами, одягом, кравецтвом і шевством – у мові традиційної народної культури, зокрема й стійких та вільних сполуках слів, зазнає різнопланових культурних трансформацій і переосмислень (профанно-побутового, сакрального, образно-характеризуючого, емоційно-оцінного й прагматично-оціночного типу), набуває специфічної міфологічної та обрядово-культурної категоризації з огляду на символічну функцію предметів та дій.

Утилітарно-побутовий пласт цього концепта (а за ним стоять не тільки суто матеріальні потреби, а й ментальні сутності і знаки культури) визначається через термінологічні зв'язки ключових лексем із ткацькою сферою загалом. Термінологічне оформлення (зادля цього звертаємося до спеціальних словників), зокрема, [Falińska 1974] обмежується гніздом дериватів й окремих двокомпонентних сполучень, пов'язаних призначенням, матеріалом і розміром (*nici cienkie, grube, lniane, koporiane, kuźelne*). Від *nić* утворено кілька похідних вузькоспеціальних дериватів – *nicianka, nicielnice, niciany, nicić się*, при цьому у спеціальних словниках *nić* нараховує близько 10 спеціальних значень, зокрема 'спеціально виткане волокно льону', 'тонка льняна пряжа', 'пряжа з кращих чи гірших залишків волокна', 'міцно скручені нитки для шиття', 'спеціальна червона бавовняна пряжа' тощо; *nitka* фіксується із 6-ма значеннями, при цьому обидві лексеми денотативно охоплюють різні кількісні і метронімічні параметри (*w rówtorej nitki*) у поєднанні з конкретизуючими і параметричними прикметниками (*nitka pakulana, grubsza*). Лексикографічні дані польської мови (*Słownik języka polskiego*, red. В. Dunaj 2005) засвідчують розвиток полісемії, метафоричне перенесення значення передусім у лексеми *nitka*, наприклад, 'предмет, який за формою нагалує нитку для шиття, дуже тонкий і продовгуватий', 'продовгувата, одна із паралельних частин нафтопроводу, дороги іншої протяжної конструкції' (укр. *лінія*). Пор. *druga nitka mostu energetycznego, Dzisiaj stoi na czele zarządu spółki budującej drugą nitkę gazociągu Nord Stream 2, Miasto wybuduje kolejną nitkę linii tramwajowej, która połączy następnie sypialne osiedla ze Śródmieściem* та ін.

Як знак етнокультури *нитка* – це тонка, зсукана, скручена пряжа для шиття, в'язання, вишивання, виготовлення тканин тощо, пов'язана здебільшого з темою *життя і смерті*, оскільки за допомогою нитки здійснювався зв'язок між землею і нижнім світом, вважалось, що «за грішником котяться клубки й тягнуться нитки», *четверговою ниткою* обводили як оберегом поле; вона вважалася лікувальною – нею обв'язували руку, яка боліла, чіпляли на шию від лихоманки, нитка має виразну перетворювальну силу, а також пов'язана із нечистою силою, пор. повір'я про

здатність відьми перекидатися клубком ниток. Такі свідчення знаходимо у спеціальних етнолінгвістичних словниках [Жайворонок 2006, 397].

У мові традиційної народної культури [Славянская мифология... 2002, 145, 204, 205] *нитка* відображає численні магічні стереотипи поведінки і табу, пов'язані із заборонами на виконання певних робіт, особливо пов'язаних із прядінням і ткацтвом, у певні дні й періоди. Наприклад, на Поліссі заборона снувати пряжу мотивувалася тим, що «діди заплутаються у нитках». Нитка з *коноплі* і *льону*, виготовлена в Страсний четверг, служила лікувальним засобом у разі переломів і вивихів (російсько-білоруське пограниччя). За українськими повір'ями, «від Праскеви-П'ятниці залежала тривалість життя людини; цим вона нагадувала *давньогрецьких мойр, що прядуть нитки життя усім людям*». За народними уявленнями поляків, як пише О. Узеньова, якщо на нитках, якими шиють сорочку, зав'язують вузли, то людина, яка її одягає, буде носити її у здоров'ї, якщо ж нитки не плутаються і не зав'язуються у вузол, то її власник невдовзі помре... Як обереговий талісман проти наведення порчі і нечистої сили *вузол* прив'язував, забезпечував людині здоров'я, благополуччя, Божу силу. Від вроків носили червоні нитки із зав'язаними на них вузлами на пальці, на шиї, на поясі, під одягом, використовували також риболовну сіть, на якій багато вузлів. В утилітарно-побутовому призначенні *нитка* може прирівнюватися до *волоска*, про що свідчать деякі синонімічно замінні контексти на кшталт польського, де нитка заступає одяг загалом: *Zmoknąć do nici, Przemoknąć do ostatniego włosa*. *Нитка* входить у такий архетипно-символічний ряд предметів (із семантикою гнучкості, звивистості), як *змія, мотузка, волосся, гілка, веретено, нагайка* тощо. Розгляд символічних та обрядових функцій нитки в контексті тканих виробів наводить українського етнографа О. Боряк на думку, що цей знак української традиційної культури і фольклору охоплює такі семантичні сфери, як життя і смерть, *мотузка* як медіатор землі і неба, землі і нижнього світу (Пекла), потойбічний світ, матеріал і хронотоп прядіння (місце, час, склад виконавців), застосування у лікувальній магії, у разі захворювання дитини, як оберег для посівів, норми і регламентації, пов'язані з першим прядінням, зав'язуванням на нитці вузлів, скотарська обрядовість, зв'язок із міфологічними постатями, дії спалювання, знищення нитки та ін. [Боряк, 137–142]. За англійськими віруваннями, не можна *прясти чорну пряжу вночі*, тому що через *чорні нитки* передається зурочення, що закодовано у злопобаганні: *The disease of women who wind black thread at night be upon you*. Цей перформативно-магічний вислів сягає вірування, згідно з яким *чорні нитки* можуть зникати вночі або ж їх можуть забирати феї та *підкидати вранці* [MAGNUS: 249].

Ще звернемо увагу на деякі ментально-сміслові розбіжності в польській мовній свідомості: про щось надто помітне, зроблене чи здійснене надто помітно поляки говорять *szyć coś grubymi nićmi* (Ona szyje tę intrygę *tak grubymi nićmi, że wszyscy zaraz się zorientują o co chodzi*), українці та росіяни у цьому разі вживають колоративне позначення – *шитий білими нитками*; в українській фразеології представлений зворот *узяти на живу нитку* 'ненадійно, тимчасово закріпити щось', який відсутній у польській.

Архетипно-міфологічний, біблійний за походженням образ нитка – життя концептуалізується у стійких висловах і порівняннях багатьох мов, символізує приреченість, долю, небезпеку і ризик, які загрожують життю (*fata! Thread, the Fatal thread, thread of life* або загалом опозицію **життя – смерть**: *the fatal thread (the thread of life)* «лінія, тривалість життя». Обірвана нитка життя разом з іншими німіцними, слабкими предметами і соматичним кодом природно вербалізують невинуватий ризик на межі життя і смерті: *Głupi gardło swe zawiesi na nitce* 'ризик для здоров'я, хтось наражається, стягує на себе небезпеку, *Coś wisi, zawisło komuś nad głową, nad czyjąś głową* містить у своїй семантичній структурі два значення: 'те, що комусь

загрожує' (*Śmiertelne niebezpieczeństwo zawisło nad głową jednego z mieszkańców profesorskiej willei T.Kostecki, Dom*) і 'обов'язок, справа, яка висить над кимось, необхідність виконати щось', який почасти корелює з англійським відповідником *Hang by a hair/thread* (*Maintain precarious connection or balance – often of a life in danger* – підтримувати хистку рівновагу або баланс, часто життя у небезпеці). Є і контексти, що категоризують удачу, успіх: *Sukces jego planu wisi na bardzo cienkim włosku: akceptacji ze strony Chińczyków*. Типологічно подібним є і російське народно-розмовне прислів'я: *Одна голова на плечах, и та на ниточке* 'о человеке, которому угрожает опасность'.

У цьому місці слід згадати деякі міфологічні уявлення про нитку життя, року, долі і фатуму, приреченості в різних первісних культурах, зокрема і в англійській, де образ фатуму пов'язується із *прядіннями нитки людського життя* міфологічними божествами і визначенням долі людини (Богиня *Клото* – пряде нитки людського життя, *Лакесис* – визначає протяжність цієї нитки, його тривалість, *Атропос* – перериває нитку життя): *The Clotho, the spinner of the thread of life, Lachesis the disposer of lots, who fixed its length; and Atropos, who severs the thread of life. Atropos* – одна із *Доль*, яка роз'єднувала нитку людського життя, звідси походить назва отрути – *Атронін*, асоціативна алузія алкалоїду, зв'язаного із цим персонажем [DEph, 138]. У складі цих та подібних стійких контекстів нитка постає у ролі еталона тонкості, чогось слабкого, неміцного, що, власне, зумовлює уявлення про нитку як про предмет, який легко обірвати, звідси й ідея обірваного життя, кінця життя, смерті та ін. категорій (щастя, удачі тощо): польськ. *Na cienkiej nici wisieć, Na cienkiej nici czemuś szczęście nas zawiesza, Na słabej nici wiszą wszystkie ludzkie rzeczy, U skąpcu czasu wszystkiego żywota na bardzo cienkiej nici wisi*, укр. *Доля увірвала нитку кому-небудь – 'хто-небудь помер'* (*Удові доля увірвала нитку: засипала земля спрацьовані руки*), *Нитка увірвалася/урвалася/обірвалася 'настав кінець чому-небудь'* (...*Не вернуть надій, хоч кладись вмирай... Нитка прядена увірвалася*). Уявляється важливим згадати формулу прокльону, засвідчену в «Галицько-руських приповідках» І. Франка: *Бог би ти віку урвав*, де вік, пише І. Франко, уявлено як нитку [Фр.ГРНП І: 325]. Ментально-синонімічні кореляти *нитки* представлені до того ж в польській лінгвокультурі – *łyczek, powróż: Życie na łyczku ważyć* Тзн: 'ryzykować życiem', *Na łyczku zdrowie* 'w niebezp., ledwie się trzyma'; *łkowych powróżów* вживали ще у XV ст. u *Wieliczce*, коли спускали гірників у шахту (*do szybu*). Засвідчена у словнику А. Куніна морально-етична конотація цих понять аксіологізується через образ життя (співвіднесеного з ідеєю короткої і довгої нитки) або образом людини як гріховної істоти: *The longer thread of life we spin, the more occasion still to sin* – Чем длиннее жизни нить, тем нам легче согрешить. Складне становище, коли все залежить від якоїсь дрібнички, балансує на межі краху, вербалізоване в англійській фраземі *hang by a thread*, із дослівним тлумаченням – 'висіти на нитці', де знову ж таки нитка символізує щось ненадійне, таке, що легко розірвати.

Деструктивна семантика предметної символіки нитки (здатність рватися, пор. польськ. *Gdzie nić zła, tam się rwie*) концептуалізується і в англійській мові за допомогою сталого виразу *a thread spun too fine easily break*. Його внутрішня форма засвідчує зв'язок із соціовиховною сферою: людина, вихована в занадто суворих умовах, у жорсткій дисципліні в народній свідомості метафорично асоціюється з дуже тонко випряденою ниткою, яка легко рветься. Закінчення роботи, переривання розмови з іншою людиною у народній свідомості також метафорично асоціюється із розірванням нитки – *break the thread* 'перервати оповідь, втратити мрію'. Завершення якоїсь справи, роботи, стосунків позначається за допомогою ідеї обрубаної нитки, як це маємо у вислові *nick the thread* 'покласти край чомусь'. Суголосними до вищенаведених є низка фразеологізмів, співвіднесених з іншою концептуальною

доменою – намотуванням, розмотуванням клубка або розмотуванням вузла. Про це свідчить англійський скорочений вислів *wind up* зі значенням ‘закінчити справу, прояснити справу’ та його варіант – *wind up your pirn/bottom* з ідеєю розмотування катушки як способу маркування чи розв’язання якоїсь проблеми, доходження до суті справи. Подібне значення передається за допомогою іншого народного сталого виразу – *wind a bonny/queer pirn* ‘потрапити у складне становище’, який утворився шляхом переосмислення прямого значення – ‘намотати дивну (заплутану) катушку’, де заплутаність ниток асоціюється із складною ситуацією.

Взаємодія з іншими людьми часто супроводжується ситуаціями, коли певна особа потрапляє у важке становище, стикається із заплутаною, незрозумілою ситуацією, що демонструє одиниця *get a revell’d hasp*, переносне значення якої утворилось на основі переосмислення прямого – отримати заплутаний моток. Подібна образність властива і фраземам польської та української мов, наприклад, *Dojść kłębka po końcu nici*, *Dochodzić docierać po nitce do kłębka* ‘доходить до сутності справи, по чийхось слідах з’ясовувати, встановлювати правду завдяки попереднім даним і свідченням, дійти до правди’, *Po nitce do kłębka idąc, można się zaplątać*, рос. *Была бы нитка, дойдем и до клубка*. Український практично повний відповідник *доходити/ввійти до клубочка* фіксується зі значенням 1) ‘розбиратись у якійсь заплутаній справі, розкривати щось’ (Поліз [Чижик] у шафу з старими ділами. Перекинув одне, перекинув друге, заглянув у третє, у п’яте, в десяте – *натрапив на слід, ніймав нитку – та разом з Шавкуном дійшли до клубочка* (Панас Мирний). Як бачимо, тут ідея семантичної обмеженості нитки, лінійності об’єкта переплітається із семантизацією руху предмета якоюсь певною заданою траєкторією задля досягнення чогось або виявлення сутності, причини явища. У польській публіцистиці, зокрема в останніх номерах польських тижневиків [*Rzeczpospolita*, від 18.01.2017, “*Kto działa w interesie Federacji Rosyjskiej?*”] натрапляємо на трансформовані вислови, пов’язані з образом *політичного клубка*, розплутування ниток, які ведуть до Кремля (resp. мотузок, якими посмикує Росія, впливаючи на польську політику): “*W ostatnim czasie nieodłącznym elementem polskiej debaty publicznej jest doszukiwanie się sznurków, za które pociąga Rosja... Antoni Macierewicz jest tu zresztą ciekawym przypadkiem, bo choć z jednej strony sam jest znany z rozsypywania politycznych kłębków prowadzących po nitce do Kremla, to jednocześnie jest także dla opozycji i związanych z nią publicystów ulubionym ogniwem łączącym obecną władzę z Rosją*”.

Концептуалізація ідеї простору і руху виражена в багатьох стійких висловах, пов’язаних із переосмисленням термінів ткацтва і прядіння, зокрема й лінійним образом нитки або її гнучкістю, виттям. Так, манеру руху людини у натовпі описує ще один фразеологічний зворот зі сфери ткацтва – *weave through something*. Так само, як волокно у ткацькому верстаті проходить крізь його різні частини, змінюючи напрямок руху, так і людина рухається у натовпі, в результаті чого цей вираз набув значення ‘рухатись крізь щось, повертаючи та ухиляючись’. Як слушно зауважує А. Плотникова, досить значимими у слов’янській народній культурі виявляються дії *крутіння, вертіння, закручування*, які можна віднести до «найбільш міфологізованих і ритуально маркованих акціональних елементів». Відповідна термінологія традиційної народної культури, пов’язана з **viti* і синонімічних йому **vъrteti*, **krotiti*, вирізняється різноманітністю значень, відбиває семантичну двоїстість (амбівалентність) уявлень на позначення руху і відповідних символічних дій і процесів. Останні здебільшого «співвідносяться з ідеєю непрямого руху, непрямим рухом міфічних суб’єктів», виражених через протиставлення *прямий-кривий*, яке корелює з оціночними полюсами *добро-зло, правда-кривда* [Плотникова 1996, 104].

Концептуальна домена ‘керування, управління’, співвіднесена із соматичним кодом, реалізується через поєднання з актантом-локусом – у *руці* і дієсловами зі значенням

нагромадження, володіння: *Ma wszystkie nici w ręku, Skupiać/trzymać wszystkie nici, Skupiać, trzymać wszystkie nici w jednym ręku* 'контролювати якусь важливу справу, її перебіг, бути посвяченим у щось, керувати чимось' (*Teraz, kiedy został burmistrzem, trzyma w ręku wszystkie nici*), *Lepiej mieć nitkę w ręku* – давній ткацький зворот, який переносно означає 'управляти, керувати всією справою, знати всі елементи', *Miłość to nitka, którą kobieta trzyma za dwa końce i daje nam do rozwinięcia*. Як ми переконались, у ролі об'єкта належності можуть бути деякі абстрактно-ментальні цінності, пов'язані із почуттями – *miłość*, *настрій*, *надія* тощо (пор. український контекст: «...І розмова ще пожвавішала. Євген Вікторович, як то кажуть, ускочив у тон, *зловив нитку настроїв*» (І. Ле). Поєднання з іншим актантом становить структурну схему звороту *нитка* – чого (*надії, сподівання, щастя, омани* та ін.), як це маємо в польській мові, де нитці приписується певна ознака – *złudna nitka*: "Po zajęciu przez III Rzeszę Czech i kampanii wrzesniowej w Polsce kwestią czasu było, kiedy dziwna wojna zamieni się w prawdziwą. Przerażenie towarzyszyło nie tylko politykom na Zachodzie; niepokój nie opuszczał także co bardziej doświadczonych oficerów na szczytach niemieckiej armii. Trauma poprzedniej wojny pozostawała wciąż żywa po obu brzegach Renu. Nic dziwnego, że z każdej strony wzbierającego konfliktu do samego końca nie brakło osób gotowych *chwytać się najbardziej złudnej nitki nadziei na zapobieżenie katastrofie*"; *Jakaś niewidzialna nitka strachu więziła moje dłonie* (Jan Grzegorzczak "Chaszcze"), *Być może nitka lojalności wobec jego panów była u niego bardzo wątła...* (Ewa Białołęcka "Piółun i miód Kroniki Drugiego Kręgu Księga III"); *A przecież była to ostatnia, wątła nitka nadziei, w sytuacji, gdy przedtem pękły silne liny...* (Andrzej Anonimus "Nie nadaje się, przecież to jeszcze szczeniak")... *Historie babek to także zapomniana nitka emancypacji, zerwana, gdy sytuacja polityczna kazała nam budować znów wspólnotę ogólnonarodową...* (Inga Iwasiów "Gender dla średnio zaawansowanych. Wykłady szczecińskie").

Суб'єкт може управляти долею (*fortuna*) на нитці, як це маємо в польських наївно-народних уявленнях: *A ni go nasyci żadna fortuna, choć ją ma na nici*. До того ж нитка може служити відправним пунктом для розгляду чогось, основою чогось (певною мірою тут можна згадати і про ткацький термін *основа*), про що, власне, свідчить такий польський контекст: "*Rzqd zakłada, że poradzą sobie z tym asystenci rodziny. To tylko jedna nitka wsparcia, ale na pewno niewystarczająca*. Rodzice dzieci upośledzonych potrzebują wielu innych działań polegających na łatwym i bezpłatnym dostępie do usług zdrowotnych, rehabilitacyjnych, terapeutycznych, edukacyjnych, wsparcia psychologicznego, usług towarzyszenia, dostępu do leków i często do kompleksowej opieki sanitarnej".

Невелику за обсягом фразео-семантичну групу утворюють вислови, в яких нитка концептуалізується за допомогою партитивного фрейму «єдність-роз'єднаність», «частина-ціле», образно-смысловим центром якого є та ж нитка як конструктивний фабрикатив якогось створеного артефакту. А якщо йти у зворотньому порядку – від цілого до частини, то можна говорити про метафоричне нашарування (метафору шару, польськ. – *metafora warstwy*): *Nitka po nitce badać/rozbierać, Nitki przykładając do nitki ukręca się powróż, Nitka do nitki, a będzie sznur, Нитка к нитке – голому рубашка* (єдність, частина цілого, з частинок створюється ціле), російське прислів'я *разбирать/разобрать по нитке* у словниках фіксується як розмовне і застаріле зі значенням 'детально, в усіх подробицях'. Таке значення в англійській ідеографії зреалізовано в таких фразеологічних зворотах, як *pull the threads together*, який використовує образ зведення ниток разом для актуалізації більш широкого і переосмисленого значення. І, навпаки, нитка як фабрикатив, матеріал може бути непридатна для створення якогось артефакту, звідси виникає похідне значення 'марні надії, наміри, зайва, непотрібна, некорисна, даремна робота', як це маємо у

застереженні: *Nie kręć z nici powrózów, Próżno te nić przędzą, Niech tych zamysłów zbędą, próżno te nić przędzą*. Синонімічний варіант позначає непотрібні дії та витрати: *Szyć wór jedwabną nicią* – зашивати мішок шовковою ниткою. Об'єктивація референта 'точно виконання завдання, певної роботи' в англійській мові пов'язується із потраплянням у вушко голки – *in a needle eye*. Подібний погляд маркований в англійській мові за допомогою переосмислених термінів ткацтва, наприклад, *a common thread (to all this)*, де похідне значення пов'язане із прямим 'спільна нитка', тобто щось таке, що з'єднує разом розрізнені елементи. Підбиття підсумків роботи, виконання якогось завдання вербалізується у фразеологічній одиниці *gather up the threads* 'підбити підсумок, об'єднати, зібрати до купи', де також реконструюється ідея зведення ниток у єдине ціле. На підтвердження цих міркувань згадаємо спостереження російської дослідниці В. Красних, згідно з яким *нитка* може поставати в ролі символу певної спільної, зв'язуючої ланки. При цьому вона може зв'язувати людину з людиною (*Однією (одною) ниточкою зв'язані*, ірон. 'однаково схожі, подібні, про людей з однаковими вадами'), таємницею і її розгадкою, із самим життям, або позначати розрив стосунків. Розгляньмо ще такі приклади: "*Łukasz Lewandowski doskonale ukazuje złożoność i rozdarcie swego bohatera. Próbuje połączyć dwie nitki życia Mariana i Jakuba: żydowską i polską, katolicką i judaistyczną*. Chętniej zadaje pytania, niż udziela gotowych odpowiedzi, dzieli się wątpliwościami", ... Так розірвав живу останню нитку, яка в'язала його із колишнім (М. Рильський).

Перейдемо до розгляду групи одиниць з інтелектуально-мислительним значенням, які також епідигматично корелюють із ниткою через осмислення його через концепт руху і шляху, лінійних просторових уявлень (польський вислів *nić przewodnia* майже повністю збігається з українським *провідна нитка* 'те, що дає правильний напрямок, допомагає знайти правильний шлях за яких-небудь обставин'), наближення до суті, пор. лінія розмови, хід думок, пейоративна комунікативна діяльність людини як напрям комунікативної поведінки (дотримуватись, не дотримуватись слова, обманювати, пліткувати, поширювати чутки): *Zamiast czekać na fantastyczne ustawy, fajnie by było, gdyby biznes zabawił się w brokerów informacji. Poszukał nitek, które mogłyby ich przybliżyć do tych naukowców* – мовіла Ула Кaczorowska; Ні, нема що говорити, хороший хлопець Артем! – щоб розрядити гнітючу мовчанку, *підбрала Маруся обірвану нитку розмови про Артема*.

Найбільше образних вербалізацій (відхилення, втрачання нитки, відновлення розмови) набуває це значення в англійській ідеографії, як-от: *lose the thread of smth, pick up the thread* – досл. підібрати нитку, *pick/take up the thread*, де «підібрати, підняти нитку» набуває переносного сенсу «продовжити те, що було перервано». Концептуальну прив'язку розмови до шпильки і голки, обіцянки дотримуватись свого слова (людина немов пришпилена до свого слова) демонструє вислів *pin down to*. Протилежне значення (недотримання слова, обіцяного) представляє одиниця *like a thread*, дослівно «як нитка», тобто йдеться про людину, яка немов проходить повз сказані слова. Не можна обійти увагою і згадане негативне значення перебільшення, поширення чуток, пліток, перемов, пересудів як прояв суспільних взаємин між людьми. Останнє марковане за допомогою такого англійського образно-характеризуючого номена: *starts as a thread and ends up like a cartrape*, в основі якого лежить метафорично переосмислений образ перебільшення – 'те, що починається як нитка, перетворюються на канат'. Подібне значення, пов'язане з кількісною параметризацією об'єктів (робити з великого мале), демонструє вислів *spin a tuckle pirl inside*, основою якого є метафорична асоціація із намотуванням катушки. Ідея кількісної характеристики атрибутивного компонента у поєднанні з предикатом – *ткати* та прикметником (*сienki* – *тонкий*) лежить в основі польської одиниці *Tkać cienkimi nićmi, cienką nicią* 'робити щось дуже витончено, філігранно' у

пейоративному осмисленні – хтось має підступні наміри (*Przez lata cienkimi nićmi tkala swoją zemstę*) [WSF: 443]. Для повноти зіставлення наведемо український діалектний вислів із компонентами *прясти* і *павутиння*: *павутиння прясти* ‘наговорювати на кого, пліткувати, казати неправду’ [ФССГД: 227]. Типологічно подібним виявляється англійський стійкий зворот *weave a tangled web*, який також спирається на образ витканого, заплутаного павутиння (павутиння і павук асоціативно пов’язуються з ідеєю плетіння, снування тощо). Згадувана семантика, пов’язана з метафорою павутиння, представлена і в українській регіональній фразеології, про що свідчить східнословобожанський діалектний вислів: *наткати павутини* ‘заплутати справу’. – О, вже павутини наткали, нічо не розбереш... [ФССГД: 227].

Принагідно зауважимо, що сам родовий термін ткацької сфери, з якою нитка має безпосередній зв’язок, постає у складі кількох образно-характеризуючих пейоративно маркованих номінацій на позначення марудних, надокучливих, одноманітних дій, здебільшого у поєднанні з назвами частин тіла людини: *прясти нитку* ‘одноманітно, надокучливо говорити про одне й теж’ [Марія:] Хтось щастя виглядав через ці вікна, а тепер лежать вони гамузом, наче непотріб. – *Ти чого так довго прядеш нитку про них...* *Прясти очима* ‘раз у раз поглядати на кого, що-небудь, швидко переводячи погляд’ (А інспектор підходить до неї *та очима так і пряде по ній*; Воно, бачиш, як *пряде очима на хліб*. Воно й мене з’їсть...). Окремі з цих назв виражають протиставлення *свій-чужий*: *прясти свою нитку* ‘висловлювати свої погляди всупереч комусь’ [ФССГД: 286]. Ідея повторення якихось одноманітних дій чи рухів простежується і у внутрішній формі польського стійкого вислову *snuć pajęczą nić* ‘robić coś długo, powoli i albo misternie – робити щось довго, майстерно, витончено (*Latami snuł pajęczą nić intryg przeciwko swoim mocodawcom, Dziadek snuł pajęczą nić opowiadania*) [WSF, 443]. З дещо іншим, переосмисленим значенням зафіксовано і білоруський фразеологізм зі значенням ‘дорікати комусь’: *вочы ткаць* ‘Рэзка папракаць’ (*Гаворыць, мне цяпера усю жызню будуць вочы ткаць: унучку затапіу*) [Юрчанка 2002: 45].

Погана якість об’єкта, наприклад, зношений одяг або такий, що перебуває у поганому стані, в англійській мовній свідомості передається за допомогою вислову *worn to the thread*, переносне значення якого базується на образі «витертий до нитки». Подібне розширене значення спостерігається і в польській лінгвокультурі, причому в ролі об’єкта, який зношується, перебуває у стані занепаду, стає непотрібним, нічого не вартим, можуть поставати не тільки матеріальні, а й абстрактні цінності: *Z tego wszystkiego będą nici, Z tego wszystkiego będą nici* ‘щось невдасться’, *Jeżeli nie zgromadzimy odpowiednich funduszy, to z naszej wyprawy w góry będą nici, Nici z czegoś wyszły* ‘щось невдалося, не досягло результату’ (*Nikt się nie starał, więc nici z wielkiego projektu*) [WSF: 443], *Z małżeństwa już nici* – досл. із цього подружжя нитки. Якщо ж об’єкт перебуває у доброму стані, чистий, охайний, про нього говорять *clean as a pin*, досл.: чистий як шпилька. Подібні звороти фіксуються у найновіших фразеологічних словниках польської мови: *Nici będą z czegoś* ‘нічого не вийде’, “*Ogładam, jak Serbowie zdobywają Srebrenicę, znów zginęło tyle a tyle ludzi, pokazują kaluże krwi i trupy. Potem ONZ obraduje i z tego odradowania, mówią komentatorzy i tak będą nici...*; *nici z czegoś wyszły, wyjdą* ‘щось не вдалося, не досягло результату’, *Boniek trafił w dziesiątkę, bo Grzegorz Lewandowski przebywa już na Sushych Stawach w Krakowie. Okazało się, że z tak zwanego kontraktu wyszły nici, że w sumie został po prostu oszukany*” [SFWP: 425].

Окремі стійкі порівняння і компаративні фраземи співвідносяться з оцінкою фізичного стану або зовнішнього вигляду, підтвердженням чого є польський вислів *Cienki jak nić, nitka, tyczka* ‘дуже худий’ [WSF, 443], якому в українській етнокультурі відповідає зворот *витягнутися в нитку* і який разом зі своїм формально-структурним

варіантом має значення: фізичного стану – *стягнутися на нитку* ‘дуже схуднути’ (Льоня захорував на кір... Хоч хвороба і пуста, *але стягнеться на нитку, бо й так воно біде й зелене*) (Л.Укр.) [ФСУМ II: 869]. В російській мові виявлено також подібне *рука, нога по нитке* (у кого) ‘про худу, дуже виснажену людину’ [БСРпог., 576], а в згадуваному слобожанському діалектному ареалі записано ще один схожий вислів: *губи вже в нитку* [й посиніли] ‘хто-небудь близький до смерті’ [ФССГД: 113]. Другим значенням наведеного українського звороту є інтенсивність прояву певних зусиль задля досягнення чогось дуже бажаного: *Даю слово: сам у нитку витягнуся, а Сокиринці підтягну!* [ФСУМ, I: 110].

Зовсім в інший бік пішов розвиток значення російського вислову *тянуться/вытягиваться в нитку*, який набув соціально-оціночного переосмислення зі знаком мінус ‘покірливість’, ‘той, хто вислужується при виконанні чийось вказівок, наказів, доручень, підлабузник’. Еталоном порівнянь в окремих контекстах польської мови є колоративні та звукові номінації (порівняння до тонкого голосу і звуків) – *O, rozkosze wyboru, o słodkie minuty decyzji, rozciągnięte w czasie jak brązowa nitka scukrzonego syropu!* (Jacek Dehnel “Rynek w Smyrnie”); *Musi się czuć bardzo samotna, a przecież śpiewa często swoim wysokim, cieniutkim jak srebrna nitka głósikiem...* (Marta Tomaszewska “Zamach na wyspę”); *Nikt nie przejmował się tym, że muzyka i gwar przenikają przez okiennice i nitka dźwięków wplata się w nocną ciszę parku* (Krystyna Uniechowska-Dembińska “Był pałac”).

Погане здоров’я чи фізичний стан людини розглядаються в англійській мові як такі, коли особа ніби зв’язана клубком ниток, підтвердженням чого є фразеологічна одиниця *a twine thread could have tied him* ‘людина, що послаблена кашлем’. В українській діалектній фразеології образ худой людини марковано через переосмислений термін у сфері ткацтва – *бердо*: *Хоч у бердо тягни* ‘дуже худий’ (Зовсім звівся чоловік. *Хоч у бердо тягни. Штани на ньому спадають*), де *бердо* – вид гребеня у рамці ткацького верстата, крізь зуби якого проходять нитки основи. Образна основа виразу ґрунтується на тому, що крізь щільно розташовані зуби берда «можна» протягти тільки худу людину [ФССГД: 37].

Придивімося уважніше до ідіоми *до нитки* та її відповідників у зіставлюваних мовах у різних мовно-культурних її іпостасях та реєстрах. Передусім впадає в очі спільне значення ‘абсолютно все’, ‘повністю’, ‘цілком’; воно співвідноситься з артефактним та соматичним кодом, у ролі якого може бути якась рідка субстанція – піт (*пропотіти до нитки*). Можна припустити, що у цьому разі піт, як і вода, рідина, зближуються, утворюючи ментально-синонімічні кореляти названих стійких висловів. Продемонструємо цю тезу такими ілюстраціями: «Перед сірооким став бородатий дядько в чорній *пропотілій до останньої нитки сорочці*» (Ю. Збанацький), «По обіді, коли ми вже встигли накататися на човнах ... *намокнути до останньої нитки під раптовим дощем, почали з’їжджатися гості*» [ФСУМ, II: 550]. *Нема, не було, не залишилось, не зосталося, ні (і) нитки сухої на кому* ‘одяг промок наскрізь у кого’ (*На ньому вже не було сухої нитки...* ниючі плечі опали, розкисла шапка припала до чола й затуляла очі), *Nie mieć na sobie suchej nitki* ‘дуже змокнути на дощі’ [WSF: 443]. Як слушно наголошує В. Красних, «нитка постає як символ, який заступає власніть загалом», при цьому йдеться про програш (втрату всієї власності, майна, грошей), пор. укр. *звестися/обдерти до нитки* ‘вкрай розоритись, зубожіти’, ‘залишитися без засобів існування, пограбувати кого-небудь’ (*До нитки звівся мій козак, Усе на панщині проклятій*) [ФСУМ, I: 325], [Леся:] Ви, захисник народу, вбили, розтерзали, закатували на смерть... *обдерли народ до нитки*, кинули на голодну смерть [ФСУМ, II: 565], *обібрати, обдерти, пропити* та ін. ‘до останнього предмета, до найменших дрібниць, до крайньої межі’: «Коли не зроблю цього, моє серце, то завтра тебе до нитки обберуть» (Стельмах); «...Зірветься шахтар, гуля, до останньої нитки проп’є

все...», «Про нього [агента] вже навіть у газетах писалось, як він у Варшавській губернії обібрав до ниточки нещасних переселенців» (М. Стельмах). Подібні етнокультурні і фразеологічні відповідники представлені в польській лінгвокультурі: *Zgrał się do nitki/grosza, No i grali mnie do nitki*, де обкрадання може сприйматись як зазіхання на чийось матеріальну власність: *Okraść do ostatniej nitki, Bo nas do nitki obedrq, Do ostatniej niteczki okradli*, тобто 'від першого до останнього', 'від першої речі до останньої': "Ponad 30-letnią tradycją i doświadczeniem chwali się również firma DanHen z siedzibą w Komornikach. – Jesteśmy dumni ze swojego pochodzenia i cenimy lokalność, dlatego nasze brania – od pierwszego szkicu, po ostatnią nitkę – powstają w Polsce – podaje firma", *Spłukać, zgrać się do ostatniej nitki* 'програти всі гроші' (*Ostatniej posy zgrałym się w kasynie do ostatniej nitki*) [WSF: 443].

У польській етнокультурі ця ідіома концептуалізується через додатковий маркер – атрибутивно-метафоричний образ потоку води: *Nie zostawić na czymś suchej nitki* 'піддати щось нищівній критиці', 'обмовити когось, пліткувати' [WSF: 443], *Zmokł do suchej nitki, Zmoknąć do nici, Przemoknął do ostatniego włosa, Suchej nitki nie zostawił* та ін. Цей вислів здебільшого представлений у публіцистиці, де один політичний суб'єкт обливає брудом, піддає нищівній критиці або звинувачує інший (хоча ці вислови представлені і в іншій сферах, але обов'язково в контексті критичних зауважень і звинувачень представників протилежної сторони за певні рішення, вчинки, дії). Зазначені одиниці реалізовані за структурною моделлю 'nie zostawić + czegoś (suchej nitki) + na kimś'. Наприклад, "Eksperti nie pozostawiają suchej nitki na wypowiedziach Tchórzewskiego o atomie. – Uważam ją za nieprzemysłaną i bardzo szkodliwą w długim okresie – podkreśla prof. Władysław Mielczarski z Politechniki Łódzkiej. Nie wierzy w budowę polskiej elektrowni jądrowej tak jak w rządowe plany dotyczące stworzenia auta na prąd, który ma zwiększyć popyt na energię..." [RzP marzec 2017]; "KRS przypomina też, że w orzecznictwie TK wyrażano wątpliwości co do możliwości badania przez Trybunał konstytucyjności takich aktów jak zaskarżona uchwała. PSL, Nowoczesna i PO nie zostawiają suchej nitki na tej zaskakującej decyzji ministra Zbigniewa Ziobry" [RzP styczeń, 2017]; "Po wypadku powstały raporty: Państwowej Komisji Badania Wypadków Kolejowych i Urzędu Transportu Kolejowego. Oba nie zostawiły suchej nitki na PKP, które odpowiadają za ten przejazd. W programie reporterzy ujawnią, jaka była widoczność w dniu wypadku i później, kiedy pracownicy PKP bardzo szybko usunęli trawę zasłaniającą tory; Rezygnacja z podziału była już niemal pewna kilkanaście tygodni temu, gdy prezes PZPN – głównego udziałowca spółki Ekstraklasa SA – Zbigniew Boniek nie zostawił suchej nitki na reformie".

Згадуваний родовий термін *weave* вживається у складі ідіом на позначення безладного, хаотичного руху, без визначеного напрямку, складної роботи (в основі лежить внутрішня мотивація роботи човника у ткацькому верстаті), рух утруднений, кризь натовп. Праця людини загалом, професійні відносини також відображені в мові із використанням родових термінів ткацтва. Так, зокрема, заклик *Get weaving!* із буквального значенням «починай ткати» набуває більш загального значення 'починай будь-яку роботу взагалі'. Такий семантичний зсув можемо вважати проявом класичної метонімічної (партитивної) моделі «частина – ціле», де назва конкретного ремесла позначає роботу загалом. Подібну ж семантику відзначаємо і в іншому фразеологічному звороті, який пов'язаний із процесом ткання: *get into the looms*, буквально значення якого 'потрапити до ткацького верстата, стати до верстата'. Останнє набуває більш широкого наповнення 'розпочати роботу взагалі'.

Якщо робота виконана у незадовільний спосіб, не відповідає вимогам, на позначення такого стану речей вживається вислів *hot needle and burnt thread*, буквально 'гаряча голка та спалена нитка'. Також у робочих відносинах виникають ситуації, коли не врахована якась важлива деталь або робота виконана не повністю.

Для позначення такої ситуації використовується фразеологічний зворот *leave a loose thread* 'випустити важливу деталь'. Основою для такого значення став образ непідшитої або ненатягнутої як слід нитки. Незавершена робота може бути позначена і за допомогою вислову *rough off the needles*. Тут, імовірно, можемо провести паралель до українського виразу *на грубу нитку*, тобто зробити щось погано. Натомість кінець роботи, особливо вирішення якоїсь важкої проблеми в англійській мові позначений виразом *thread the needle*, в основі якого лежить образ 'вдягання нитки в голку'.

Таким чином, нами запропоновано можливі шляхи лінгвокультурологічного аналізу окремих предметних символів-артефактів у кількох мовах, зокрема через зіставлення і пошук еквівалентів у польській, англійській та українській мовах, докладніше розглянуто фразеологію і символічні прояви *нитки* (польськ. *nić*, *nitka*, англ. *thread*) і суміжних реалій у межах різних фразео-семантичних і паремійних груп. Окреслено напрями первинної і вторинної концептуалізації цих лексем у їхньому утилітарно-побутовому призначенні, соціокультурній, емоційно-оцінній, оцінно-характеризуючій і стереотипно-міфологічній площинах з огляду на семіозис предметів, реалій і дій у сфері архаїчної народної культури, їхню належність до концептів різної онтологічної природи.

Як продемонстрував аналіз, лексема *thread* у складі образних одиниць англійської мови символізує лінію розмови, бесіди, уважність, підсумок або загалом перебіг розмови, кінець справи, підсумок роботи, погану, недбалу, поспішно виконану роботу або справу, слабкий фізичний стан, хворобу, щось ненадійне, хистке, лінію, тривалість життя, дорогу (довга-коротка, переривається, мотив Долі), єдність і роз'єднаність якихось сутностей як частин цілого, спільні дії і наміри, гнучкість поведінки, риси характеру – добрі або погані, обрізки, залишки, відходи, непридатні для роботи, суворе виховання, дисципліна (*нитка рветься*). В українській та польській мовах (*нитка – ніć – nitka*) переважають образні контексти утилітарно-побутового і сакрального змісту (метафора лінії, промислові об'єкти та споруди, нитка як одяг чи артефакт загалом, зовнішні і внутрішні ознаки людини, її психічний стан, інтелектуально-розумові здібності, риси характеру, уподобання, міжособистісні та соціальні взаємини, керування, управління, уявлення про зношений одяг як показник бідності тощо (всі ці групи становлять образно-метафоричний пласт концепту, за термінологією С. Воркачова). Як свідчать дані етнографів, у слов'янській ментальності широко представлені численні вірування та міфологічні уявлення, архетипи життя-смерть, верх-низ та ін., часові та просторові обмеження, рекомендації та заборони, пов'язані з ниткою та виконанням ткацьких робіт тощо.

Література

Байбурин А.К. Семиотические аспекты функционирования вещей / А.К. Байбурин // Этнографическое изучение знаковых средств культуры / А.К. Байбурин. – Л. : Наука, 1989. – С. 63–88.

Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (сер. XIX – поч. XX ст.) / О. Боряк. – К., 1997. – 192 с.

Красных В.В. Предметный код культуры в русском культурном пространстве / В.В. Красных // Русистика на пороге XXI века: проблемы и перспективы : матер. Междунар. науч. конф. – М. : Гнозис, 2003. – С. 146–148.

Плотникова А.А. Слав. *viti в этнокультурном контексте / А.А. Плотникова // Концепт движения в языке и культуре / отв. ред. Т.А. Агапкина. – М. : Индрик, 1996. – С. 104–114.

Словники

- БСРпог. – Мокиенко В.М. Большой словарь русских поговорок / В.М. Мокиенко, Т.Г. Николаева. – М. : ЗАО Олма Меда Групп, 2007. – 784 с.
- Жайворонок В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
- Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – Изд. 2-е. – М. : Междунар. отношения, 2002. – 512 с.
- ФрГРНП – Галицько-руські народні приповідки. – У 3-х т. : / І. Франко. – 2-е вид. – Львів : ЛНУ, 2006.
- ФССГД – В.Ужченко, Д. Ужченко. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 336 с.
- ФСУМ – Фразеологічний словник української мови. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1–2.
- Юрчанка Г.Ф. Народна мудраслоўе : [слоўнік] / Г.Ф. Юрчанка. – Мн. : Бел. навука, 2002. – 319 с.
- DEPh – *A dictionary of English phrases* / by A.M. Hyamson. F.R. Hist, London 1922. – 392 s.
- Falińska B. Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim. – Т. 1. Słownik polskich gwarowych nazw tkackich / B Falińska. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : Zakład narodowy im.Ossolińskich, 1974. – 385 s.
- MAGNUS – *Superstition in medicine by Prof. Dr. Hugo Magnus*. – New York, 1908.
- SFWP – St. Bąba, J. Liberek. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. – Warszawa : PWN, 2002. – 1096 s.
- WSF – Muldner-Nieckowski, S. Carofano-Bugajska, Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa : Wiedza, 2003. – 1088 s.

Джерела ілюстративного матеріалу

RzP – gazeta “Rzeczpospolita”, 2014–2017 rr.